

VAGN J. BRØNDEGAARD

VAD ÄR ETNOBIOLOGI?

Den här boken kretsar kring temat etnobiologi, vilket är en term som kan förtjäna att bli mer ingående definierad. Med etnobiologi menas studiet av växelverkningar, relationerna mellan ett lands befolkning och det landets flora och fauna, såväl vilda floran som kulturväxterna, och på samma sätt både de vilda djuren och husdjuren. En samverkan som naturligtvis kan komma till uttryck på många olika sätt. Etnobiologen måste kunna arternas botaniska och zoologiska namn och helst också något om deras utseende, förekomst och

beteende. Men annars utgör dessa två vetenskaper bara en liten del av etnobiologin, knappast mer än fem procent. Årstoden omfattar arternas plats i kulturhistorien, främst deras användning, både materiellt och andligt, från stenåldern till nutiden.

Eftersom jag själv är etnobotanist kommer jag främst att fokusera på etnobotaniken som jag har ägnat över ett halvt sekel åt. Det är en utpräglat tvärvetenskaplig disciplin och omfattar nästan alla delar av vår tillvaro. Vi tänker sällan på detta dagligen, men lantbruk är egentligen praktiskt använd botanik, och detsamma gäller skogsbruk, trädgårdsbruk, fruktodling. Dessa näringar utgör en omfattande del av det etnobotaniska studiet, särskilt bekämpande av ogräs, nyttoväxternas odlingshistoria, väderspådningar och kalenderregler. Men etnobotanisten måste även orientera sig inom så skilda områden som arkeologi, folkloristik, farmakologi, filologi, mytologi och heraldik samt prosa och poesi. Det ger självklart många intressanta problemställningar och uppgifter. Etnobotanisten undersöker växternas användning i folkmedicinen, barnlekar, hantverk och hemslöjden, saga och övertro, talesätt, högtider och mycket annat. Han upptecknar växternas folkliga benämningar och jämför dem med namnen på andra språk för att om möjligt finna deras ursprung och betydelse.

En viktig uppgift är att samla information om växternas lokala användning inom folkmedicinen, vilket kan ge skolmedicinen anledning att närmare undersöka deras

Figur 1. Slättergubbe (*Arnica montana*) var en av de växter i slätterängen som talade om när det var dags att slå. Växten har också använts för diverse ändamål och används än idag i läkemedel inom naturmedicinen. Foto: Anna Westin, 2008.

UR NYCKLAR TILL KUNSKAP. OM MÄNNISKANS BRUK AV NATUREN.
Håkan Tunón & Anna Dahlström (red.). Centrum för biologisk mångfald,
Uppsala & Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, Stockholm.

kemiska innehåll och terapeutiska verkan. Ett fortfarande aktuellt exempel är p-piller. Det aktiva innehållsämnet utvinns nämligen ur rotknölnarna från olika arter av *Dioscorea*. En ökande efterfråga har fått producenterna att söka efter annat utgångsmaterial. Min forskning i litteraturen visade att så kallade naturfolk känner till och använder minst sjuttio olika vegetabiliska droger som tillskrivs ha antikonceptionell verkan. Läkemedelsindustrin är medveten om saken och undersöker detta.

Lekmän förknippar ofta etnobotanisk fältforskning med studier i tropiska regioner, men man behöver verkligen inte resa till Sydamerika eller Indonesien för att göra helt nya etnobotaniska fynd. Det kan lika gärna göras i vår egen del av världen. Under några somrar körde jag runt i Andalusien i södra Spanien och jag var den förste som över huvudtaget företog en sådan etnobotanisk exkursion i dessa provinser. Jag kom också hem med en god skörd: användningen av över tvåhundra växter inom folkmedicinen samt mer än sjuhundra folkliga växtnamn av vilka merparten aldrig har blivit upptecknade tidigare. Nej, det finns fortfarande mycket och insamlingsfasen är långt ifrån avslutad. För tjugo år sedan började Roy Vickery på Natural History Museum i London en insamling av etnobotanik i England och Skottland och resultatet blev ett imponerande stort och huvudsakligen nytt material. När jag åker tåg brukar jag utnyttja tiden till att intervjua mina medpassagerare, vilket har lett till många uppgifter, såsom växtnamn, traditioner runt olika träd eller diverse huskurer, som har varit nya för mig. Flera hundra av mina uppteckningar har sitt ursprung i den dagliga läsningen av tidningar. Jag har funnit information på så oväntade ställen som i reklam, tecknade serier och diktsamlingar. Man kan säga att uppgifter kan dyka upp överallt eftersom vi i så många olika sammanhang förhåller oss till växtriCKET.

Under en lång rad år hade jag nära vänskap och samarbete med tysk etnobotanikens grand old man, dr. Heinrich Marzell i Gunzenhausen i Sydtykland. Jag hälsade gärna på honom och arbetade i hans stora bibliotek med många sällsynta verk och han besökte mig också ett par gånger i Danmark. Av honom lärde jag mig ytterligt mycket, först och främst att man alltid ska använda sig av primära källor, eftersom sekundära ofta innehåller fel, uttalanden och tillägg som inte kan verifieras. År 1890 utkom E. Handtmans bok *Was auf märkischer Heide sprießt*, som handlar om etnobotaniken i Mark Brandenburg, Tyskland. Marzell visade att nästan halva boken bestod av författarens egna påhitt. Han hade helt enkelt hittat på en massa folklöre, möjligen för att göra boken mer spännande. En sådan bok har naturligtvis ett mycket ringa värde som källskrift. Den danske botanisten Frits Heides bok *Onde og gode i dyreham* från 1940 är välskriven och handlar om folketro om växter och djur. Men hans folkloristiska och

Figur 2. Vagn J. Brøndegaard bläddrar i sina samlingar på KSLA. Foto: Håkan Tunón, 2004.

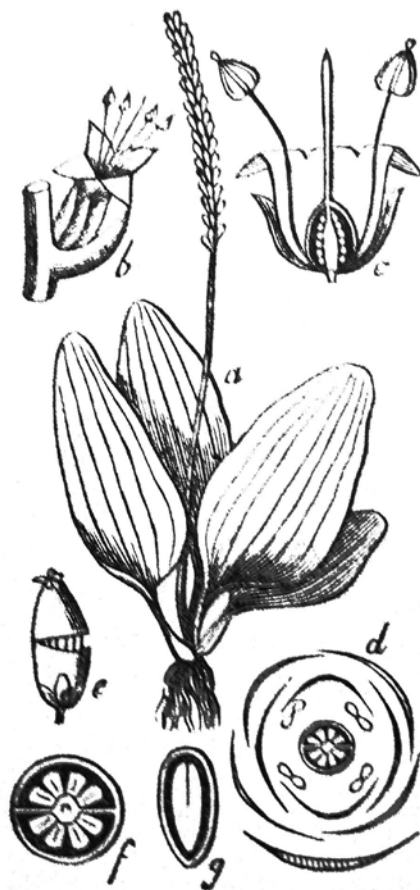
särskilt hans filologiska tolkningar bör tas med en stor nypa salt, mycket är ren fantasi. Detsamma gäller hans *Bidrag til de folkelige plantenaavnes systematik*⁵ från 1955.

I många beskrivningar av växten groblad (*Plantago*) står det att indianerna kallar den för "den vite mannens fotspår" eftersom den visade var nybyggarna trängt fram. Det är ett intressant namn, men saknar dessvärre verklighetsförankring. Namnet förekommer i böcker och avhandlingar och en stor del av materialet om de nordamerikanska indianernas etnobotanik. Men ingen av de forskare som besökte reservaten har upptecknat namnet "den vite mannens fotspår". Dessutom känner indianerna inte till namnet, men kan ett halft tjog andra namn på groblad, de flesta berör bladformen. Namnet är helt enkelt ett litterärt påfund och upprepas om och om igen av den ena okritiska författaren efter den andra. Det finns många fallgropar som manar oss till källkritik; forskaren måste hela tiden vara på sin vakt och försöka skilja agnarna från vetet.

I denna elektroniska tidsålder har vi ett ovärderligt hjälpmedel i Internet. Här kan man verkligen tala om ett enormt arkiv. Om man exempelvis söker på ordet ethnobotany får man inte mindre än 980 000 träffar, nästan en miljon! Man bör dock vara medveten om att det är många upprepningar, dubletter och att en inte ringa del av denna dokumentationen bör användas med mycket stor försiktighet. Personligen så föredrar jag originalartiklarna i tidskrifter, som är vetenskapligt korrekta och har en nödvändig notapparat.

Mellan åren 1978 och 1992 utkom mitt bokverk om nio band om dansk etnobiologi.⁴ Innan dess hade vi Ove Arbo Høegs digra verk om norsk etnobotanik, praktiskt taget uteslutande bestående av originalmaterial insamlat från olika sagesmän.³ Rolf Nordhagen och Knut Faegri skrev framstående avhandlingar om i synnerhet norska växtnamn.⁶

I Sverige kan man säga att Linné var den förste etnobotanisten i den mening att han på sina resor till olika svenska provinser frågade ut befolkningen om vad de kallade olika växter och vad man använde dem till. Han skriver bland annat att han vid ett tillfälle tog en "beskedelig" bonde med ut på ängen och blev förvånad när han hörde hur mycket bonden visste om växterna. Bland de nutida svenska etnobotanisterna kan nämnas Sigurd Fries, Sten-Bertil Vide och Ingvar Svanberg. Annars måste man konstatera att det har varit lika illa med den etnobotaniska forskningen i Sverige

Figur 3. Groblad (*Plantago major*). Källa: von Post, 1891.

Figur 4. Vagn J. Brøndegaard vid Carl von Linnés skrivbord i Linnes Hammarby utanför Uppsala.
Foto: Håkan Tunón, 2005.

som det är i Danmark och Norge. En brist som till stor del har åtgärdats genom forskningsprojektet *Människan, djuren och växterna: Etnobiologi i Sverige*, som har resulterat i praktband *Människan och naturen*⁷, *Människan och floran*⁸ och *Människan och faunan*⁹. Med en medarbetarstab om dryga hundratalet specialister har arbetet kunnat färdigställas på en förhållandevis kort tid. Jag däremot samlade och skrev allt själv, det var ett mycket omfattande arbete, som tog fyrtio år av mitt liv. Men som man säger: "lysten driver verket"!

I de nio volymerna är allt noggrant dokumenterat med sammanlagt över femtio tusen källhänvisningar eller fotnoter. Det är ett europeiskt rekord. För att spara plats användes ett siffersystem för noterna.

Härmed är symposiet igång och vi har ett omfattande program. Jag hoppas att det ska inspirera åtminstone några unga människor, studenter, att liksom jag engagera sig livslångt i etnobotaniken. Jag kan försäkra dem om att de inte kommer att ångra sig. Han eller hon kommer hela tiden få en mer utvidgad horisont. Eftersom sådana studier är så allsidiga så dyker det hela tiden upp nytt och spännande material som ger undersökningarna mer liv, och seriösa resultat är alltid välkomna i relevanta tidskrifter. Försök exempelvis få inblick i hur och vad nattskatta (*Solanum nigrum*), läkeageratum (*Ageratum conyzoides*) eller kålmalke (*Sonchus olearaceus*) har använts till på olika platser runt om i världen och bli förvånade!

NOTER

- 1 Handtmann 1890.
  - 2 Heide 1940.
  - 3 Heide 1955.
  - 4 Brøndegaard 1978–1980, 1985–1986 & 1992.
  - 5 Høeg 1974.
  - 6 Nordhagen, 1947a & b, Faegri 1968
  - 7 *Människan och naturen* 2001.
  - 8 *Människan och florán* 2005.
  - 9 *Människan och faunan* 2007.
- KÄLL- OCH
LITTERATURFÖRTECKNING
- Brøndegaard, Vagn J., 1978–1980, *Folk og flora. Dansk etnobotanik*, vol. 1–4, (2:a upplagan 1987), Köpenhamn.
- Brøndegaard, Vagn J., 1985–1986, *Folk og fauna. Dansk etnozologi*, vol. 1–3, Köpenhamn.
- Brøndegaard, Vagn J., 1992, *Folk og fa. Dansk husdyr etnologi*, vol. 1–2, Köpenhamn.
- Faegri, Knut, 1968, *Kryddor i köket och i världshistorien*, Stockholm
- Handtmann, Eduard, 1890, *Was auf märkischer Heide sprießt. Märkische Pflanzen-Legenden und Pflanzen-Symbolik*, Berlin.
- Heide, Fritz, 1940, *Onde og gode i Dyreham: Ved naturforskerens side gennem sjaletroens land*, Köpenhamn.
- Heide, Fritz, 1955, *Bidrag til de folkelige plantenaevnes systematik*, Köpenhamn.
- Høeg, Ove Arbo, 1974, *Planter og tradisjon. Floraen i levende tale og tradisjon i Norge 1925–73*, Oslo.
- Nordhagen, Rolf, 1947a, *Kappilaup, kobbelloppe og kappegullkåre : Norske dialektnavn på løvetann*, Oslo
- Nordhagen, Rolf, 1947b, *Studier over gamle plantenaevn. 2, Marilykjel, springstrå og jennurt. Et bidrag til læsens og nøkkelens kulturhistorie*, Bergen
- Människan och naturen, etnologi i Sverige 1*, 2001, Red. Börge Pettersson, Ingvar Svanberg & Håkan Tunón, Stockholm.
- Människan och florán, etnologi i Sverige 2*, 2005, Red. Håkan Tunón, Börge Pettersson & Mattias Iwarsson, Stockholm.
- Människan och faunan, etnologi i Sverige 3*, 2007, Red. Håkan Tunón, Mattias Iwarsson & Stephen Manktelow, Stockholm.
- von Post, Adolf, 1891, *Sveriges viktigaste ogräsväxter och dess bekämpare*, Stockholm.